

Trianon és a magyar baloldal

Nagy visszhangot váltott ki, amikor a nemcsak politikus, de az ideológus és olykor a történetfilozófus szerepében is előszeretettel megszólaló Orbán Viktor kijelentette a 2005-ös tusnádfürdői világmegfejtésében – bő fél évvel a kettős állampolgárságról szóló 2004. december 5-i népszavazás kudarcra után, amelyen az MSZP és az SZDSZ sikerrel kampányolt a „nem” szavazatok leadásuk mellett –, hogy a baloldal, amikor csak tehetette, „rárontott a saját nemzetére”, és az akkori balliberális kormánypartokat „nemzeti fordulatra” sürgette.¹ 2010-ben azonban a szocialisták már hiába szavazták meg a kettős állampolgárságról szóló kezdeményezést – a korábbi kormányfői álláspontjához ragaszkodó Gyurcsány Ferenc, továbbá Szanyi Tibor és Molnár Csaba kivételével² –, a Fidesz politikusai és publicistái azóta is szüntelenül nemzetellenességgel vádolják a baloldalt.

A 2022-es választást Orbán Viktor és nyomában a fideszes politikusok és véleményformálók elsőpró sikerrel keretezték a magyar érdekeket követő, szuverenista, kormánypárti „nemzeti blokk” és a magyar történelem örök bűnbakját, a „külföldet” (alias „Brüsszelt”) kiszolgáló „globalista

ellenzék” küzdelmeként.³ Nem az a kérdés, hogy igaz-e ez az aszimmetrikus ellenfogalmakkal⁴ történő szembeállítás – alapvetően hamis, de ezen túl még tényszerűen hazug is –, hanem az, hogy miért hihető a magyar választópolgárok döntő többségének. Áttekintésemben a Trianonhoz⁵ való viszonyon keresztül, azt tükröként használva a magyar baloldal nemzeti kérdéssről vallott 1920 és 1990 közti álláspontjait mutatom be, hogy talán tisztábban lássuk, mi az eredettörténete a „nemzetellenességgel” kapcsolatos, máig visszatérő vádaknak.⁶

³ Például: Békés Márton: *Nemzeti blokk. A Nemzeti Együttműködés Rendszere*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2022.

⁴ Az aszimmetrikus ellenfogalmak használata során az elhatároló és kizáró „mi-ők” csoportképzés a közösséggel szemben álló „idegenek” olyan megnevezésével történik, amely csak megszólítja őket, de nem ismeri el, például aligha van ma olyan ellenzéki politikus, aki vállalná a „globalista” – nemhogy a „nemzetellenes” – megjelölést. Lásd: Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, Józsefvég, 1997, 5–6.

⁵ L. Nagy Zsuzsához hasonlóan Trianont szimbólumként, az 1920-ban megkötött békeszerződésnél jóval szélesebb értelemben kezeltem: „Trianon maga a történelem, Magyarország s a térség történelme tette s teszi élővé, egyidejűleg s koronként nem kis mértékben megváltoztatva a hozzákapcsolódó tartalmat, aminek következtében időről időre más és más elemek kerülnek benne előtérbe. Így a továbbiakban a Trianon-fogalmat csupán az egyszerűség kedvéért használom, mivel mögötte távolról sem csak az 1920-as békeszerződés húzódott s húzódik meg.” (L. Nagy Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában [1987]. In: *Trianon*. Szerk.: Zeidler Miklós. Budapest, Osiris, 2003, 828.)

⁶ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösz-

¹ Orbán vihart kavart a határon túlról. A Fidesz elnöke Tusnádfürdőn kijelentette: a baloldal rárontott nemzetére. *Népszabadság*, 2005. július 5., 1.

² Történelmet írt az Országgyűlés. Törvény a kettős állampolgárságról: Gyurcsány Ferenc nemmel szavazott, Vona elkésett. *Magyar Nemzet*, 2010. május 27., 2.

A szociáldemokraták a Horthy-korban

Az 1920-as trianoni döntés a magyarországi nyilvánosságban akkora elutasítással találkozott, hogy a Horthy-korban nem működhetett a magyarországi közéletben olyan politikai párt, amelyik ne ítélte volna el a trianoni békét. Trianon elutasítása tehát akkor is politikai kényszere lett volna a magyarországi baloldali politikusoknak, ha egyébként valóban közömbösek lettek volna a nemzeti kérdés iránt, ahogy azt politikai ellenfeleik róluk igaztalanul állították. Ehhez járult még a „Csonka-Magyarország” „gazdasági életképtelenségének” utóbb be nem igazolódó képzete is, amelyet a baloldali politikusok is osztottak. A „gazdasági életképtelenséggel” mint a várható területelcsonkítás elleni érveléssel már az 1919-es Tanácsköztársaság vezetői is éltek.⁷

A Horthy-rendszer legális ellenzéként működő szociáldemokraták és a liberális ellenzék legfőbb elvi

kifogása az volt a trianoni döntés ellen, hogy az nem alkalmazta a nemzeti önrendelkezés elvét. A baloldali ellenzék is revíziót szeretett volna, de csak korlátozott határrevidálást akart, vagyis szemben állt a Horthy-rendszer „Mindent vissza!” revíziós jelszavával. A történelmi Magyarország integer revíziójának követelését lehetetlennek és károsnak tartották a szociáldemokraták, ehelyett a határok etnikai alapú, békés revízióját követelték, amelynek lehetőségét – miképp majd látjuk, Jászi Oszkárhoz hasonlóan – Magyarország demokratizálásától tették függővé. A baloldali ellenzék azzal érvelt, hogy egy demokratikus, nyugatos, a szomszédjaival jó viszonyra törekvő Magyarország könnyebben érvényesítheti érdekeit a nemzetközi szinten. Ugyanakkor 1933 után figyelmeztetett annak a politikának a veszélyeire, amely a hitleri Németországgal kötött szövetségtől várta a revíziót.⁸

A szociáldemokraták azonban nem tudtak teljesen következetesek maradni az álláspontjukhoz. Az etnikai revízió követelése ahhoz vezetett, hogy az etnikai elvet figyelembe vevő 1938-as első bécsi döntést annak ellenére is üdvözölték, hogy azt Hitler „ajándékként” kapta meg Magyarországot, a *Népszava* példaul címlapon kiáltotta világgá öles betűkkel, hogy „Egymilliószázezer lakosú területet kapunk vissza”. A szociáldemokraták ugyanakkor sajátos érveléssel indokolták az első bécsi döntés helyeslését: „Csehszlovákiával konfliktusunk elintéződött és így most már nincs akadály a

töndíj támogatásával készült. – Egy rövid verziója a CEU Bibó István Szabadegyetemén hangzott el előadásként a *Száz év múltán: Trianon* című kurzuson. Az összefoglalásban – az 1919-es Tanácsköztársaság emlékeztével kapcsolatos saját kutatás kivételével – alapvetően az Ablonczy Balázstól, Bárdi Nándortól és Földes Györgytől tanultakra, illetve a szakirodalomra támaszkodtam.

⁷ Például Kun Béla: „Amikor az imperializmus rávetette magát a levert burzsoá Magyarországra, ugyanakkor elvette élelmezési területünket. Elvette a megélhetés lehetőségét, elvágta azt a lehetőséget, hogy a proletariátus önálló gazdasági életre rendezkedjék be.” (Kun Béla: *Beszéd a Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács Városi Színházban tartott ünnepi ülésén, 1919. június 7.* In: *Uő: A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások.* Budapest, Kossuth, 1958, 216.) – A proletárdiktatúra külpolitikájáról lásd: Romsics Gergely: *Külpolitikái gondolkodás a Magyarországi Tanácsköztársaságban. Sic Itur ad Astra* 70. (2020), 31–104.

⁸ Lásd: Kende János: *Az MSZDP és Trianon.* História, 1990/3., 26–28.

nak, hogy jószomszédi viszonyba kerülünk ezzel az országgal.”Az „országgyarapításnak” köszönhetően átmenetileg még a szociáldemokraták is csatlakoztak a Horthy-kultusz építéséhez.⁹ Az 1868-ban született kormányzót a hetvenedik születésnapján köszöntötték a *Népszavában*, és az első bécsi döntés után a „nemzet vezérének”, a „szebb jövő letéteményesének” nevezték, akit a „nemzet egésze követ”.¹⁰ Mi több, a rövid távon sikeresnek tűnő – de már nem is annyira hosszú távon Magyarország második világháborús katasztrófájához vezető – revíziós politikának¹¹ köszönhetően a „nemzetmentő” jelző is felbukkant a *Népszavában*. Ennek használatával a szociáldemokraták szembefordultak az 1918–1919-es forradalmak örökségével, hiszen Horthy éppen az ellenforradalmi fellépésével érdemelte ki a „nemzetmentő” jelzőt kultuszának korai építőtől, akik Trianonért a baloldali politikusokat hibáztatták, elsősorban Károlyi Mihályt – másodsorban Jászi Oszkárt és harmadsorban Kun Bélát – téve bűnbakká.¹²

⁹ Ahogy Reisinger Ferenc szociáldemokrata képviselő felkiáltott a parlamentben: „Én, a szocialista, már eljutottam odáig, hogy éljen Horthy Miklós.” Lásd: Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz, 1919–1944*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 167.

¹⁰ Uo. 343.

¹¹ Bár ahogy Ránki György rámutatott, a „teljesen magyarellenes területi rendezés” után a revíziós politika kényszerpályáján mozgott a magyar politikai elit, de messze nem minden mozgáster nélkül. Lásd: Ránki György: A vonakodó csatlós – vagy az utolsó csatlós? A német–magyar kapcsolatok néhány problémája, 1933–1944. In: Uő: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1983, 475–524.

¹² Lásd: Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaem-*

Az októbrista emigráció – Károlyi Mihály, Jászi Oszkár és a polgári radikálisok

A Károlyi Mihály híveiből álló, az 1918-as őszirozsás forradalommal rövid időre kormánypozícióba kerülő októbrista emigráció szintén elítélte a trianoni döntést. Az októbristák álláspontját alapvetően a „dunai patrióta”, „a Duna-medence összes szenvedő népével” együtt érző Jászi Oszkár alakította ki, aki számára nem létezett „elszigetelt magyar probléma”.¹³ Jásziék az igazságtalan trianoni rendezés meghaladását nem az etnikai revízióban, hanem a dunai népek összefogásában, a közép-európai államok „dunai konföderációjának” létrehozásában látták.¹⁴

A dualizmus kori Magyarországot kritizáló Jászi már az első világháború előtt a nemzetiségi kérdést látta az ország legfontosabb problémájának, ezért is tette meg azt a magyarországi demokrácia „archimédesi pontjának”.¹⁵ A nem-

lékezés-irodalmában. Budapest, Napvilág, 2019, 107–116.

¹³ Egy másik közép-európai hazafi, a CEU egyik alapítója, Hanák Péter idézi Jászi Oszkár 1928-as vallomását: „Már a háború előtt is, de utána még jobban eltávolodtam a régi, európai jellegű lokálpatriotizmtól. Jelenleg nem létezik számomra külön, elszigetelt magyar probléma, s bár lojalitásom a magam népe iránt töretlen maradt, ugyanolyan együttérzéssel fordulok a Duna-medence összes szenvedő népe felé.” (Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest, Magvető, 1985, 146.) – Hanák Péter Közép-Európa-kultusz-éről: Csunderlik Péter: Hanák Péter közép-európai utópiája. *Mozgó Világ*, 2022/2., 73–80.

¹⁴ Jászi Oszkár Trianonnal, a dunai térség nemzetiségi ellentéteivel és azok elképzelt rendezésével kapcsolatos nézeteit összegzi: Richly Gábor–Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Tanulmányok*. Szerk.: Romics Ignác. Budapest, Osiris, 1998, 134–155.

¹⁵ Lásd a Galilei Körben elhangzott *A nemzeti-*

zetiségi kérdés vizsgálatában is új szemléletet hozott. A korábbi szakértők – például Grünwald Béla – a nemzetiségi problémában egy magyarosítási kihívást láttak: arra a kérdésre keresték a választ, hogy miként lehetne a magyar etnikum döntő fölényét megteremteni, hogy a történelmi Magyarország megmaradjon. Jászi azonban nem a múlt, hanem a jövő felől tekintett a nemzetiségi kérdésre Marxizáló alaptézise az osztályellentéteket etnikai ellentété fordítja, és úgy őrzi meg a hatalmát, hogy a népeket egymás ellen uszítva eltereli a figyelmet a szegények kizsákmányolásáról. Ezért Jászi azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar demokratikus erőnek ki kell egyezniük a nemzetiségi elitekkel, hogy a választásokon egyesíthessék erejüket a magyar, román, szlovák és a többi demokraták. Jászi nemzeti kérdésben elfoglalt, perspektívaváltó álláspontjának jelentőségét nem lehet túlbecsülni, hiszen azt a polgári radikális értelmiségiek „megfellebbezhetetlen igazságként” kezelték, és maga Jászi is úgy vélte, hogy politikai céljai közül a legfontosabb „a Dunai-völgyi népek megbékélésének elősegítése”.¹⁶

Még nem fejeződött be az első világháború, amikor Jászi már tételesen kifejtette *A Monarchia jövője*

– *A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című 1918-ban megjelent művében, hogy egyedül egy demokratikus államszövetség képes megoldani a dunai népek problémáit. Bár Jászi még ebben a művében se számolt le a történelmi Magyarország eszméjével, mivel a nemzetiségi autonómiák megadásával egyben tarthatónak vélte, és teljes egészében vitte volna bele egy dunai konföderációba.¹⁷ Jászi a minden gazdasági vám és szellemi korlát eltörlésében hívó szabadgondolkodóként úgy vélte, hogy az európai politikai fejlődés egy európai unió, az „Európai Egyesült Államok” létrejötte felé halad, a „Dunai Egyesült Államok” létrehozása ebbe az integrációs folyamatba illeszkedett volna.

Jászi a demokratikus dunai konföderáció eszméjét állította szembe a Horthy-rendszer revíziós politikájával. Jászi és az ő nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit magáévá tevő Károlyi Mihály¹⁸ meggyőződése volt, hogy a revizionista szöveget hangoztató, a „reváns eszméjén felépülő” Horthy-rezsim a dunatáji ellentétek békés rendezésének legfőbb akadálya. Az ellenforradalmi rendszer bukását a közép-európai béke elengedhetetlen előfeltételének tartották. Ahogy belgrádi látogatása után Károlyi Mihály kifejtette: „Mindig az volt a meggyőződésem, és ez ma szilárdabb, mint valaha, hogy

ségi kérdés és Magyarország jövője című 1911-es előadást, amelyben Jászi kifejtette, hogy a nemzetiségi kérdést több évszázados időtávlátásban, nemcsak politikai, de gazdasági, társadalmi és kulturális kontextusában szükséges vizsgálni. (Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője*. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Szerk.: Litván György–Varga F. János. Budapest, Magvető, 1982, 153.).

¹⁶ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007, 179.

¹⁷ A műnek a rendszerváltás időszakában megjelent reprintje: Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője, A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Maecenas Kiadó, 1988.

¹⁸ Ahogy Károlyi Mihály megfogalmazta: „Én a nemzetiségi kérdésben az ő álláspontjára jutottam, ő a békekérdésben az enyémre.” Idézi: Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003, 117.

*Magyarországnak Jugoszláviához és általában az utódállamokhoz való közeledése nemcsak szükséges, hanem a közeledés meg nem történének egyenesen katasztrofális következményekkel kell járnia. Az igaz, hogy addig, amíg Horthy uralkodik Magyarországon, evvel az országgal való együttműködés ki van zárva.*¹⁹

A Horthy-rendszert a nagyhatalmak, illetve a kisantant politikai és gazdasági nyomásával kívánták megbuktatni, az októbrista emigránsok ezért fordultak a nyugati közvéleményhez. A legjelentősebb „árulkodó” felhívást Károlyi Mihály, Hock János, Jászi Oszkár, Linder Béla és Szende Pál jegyezték „A világ demokratikus és pacifista közvéleményéhez” címmel 1922-ben, amelyben leszögezték: „Nem lehet addig béke és nyugalom a Duna medencéjében – így Európában sem –, amíg egy demokratizált Magyarország nem nyújt testvérkezet a környező népeknek, melyeket egy geográfiai helyzet, történelmi múlt, gazdasági munkamegosztás egy bensőséges sorsközösségre utal. Demokratikus népszövetség vagy a meg-megújuló revánsháborúk szakadatlan sora: így van beírva a sors könyvébe!”²⁰

De problémát jelentett, hogy még a nyugatos, polgári demokratikus Csehszlovákiában is súlyosan megsértették a magyarok kisebbségi jogait. Emiatt azok a hazai ellenzéki

csoportok, amelyek Jászi nyomán a dunai államok együttműködését szorgalmazták, súlyos belső konfliktusba kerültek, hiszen a magyarellenes politikát folytató csehszlovák kormánnyal kellett volna együttműködniük. (Amit a baloldali emigráció nem egy tagja sajnos megtett.) Ezért nem is véletlenül használtam az októbristák kiáltványára az „árulkodás” kifejezést: még a baloldalon is akadtak, mint például a Károlyi Mihály szenvedélyes hívének számító Illyés Gyula, akik elbizonytalanodtak, hogy valóban az „árulkodás-e” a legmegfelelőbb módszer, és nem kontraproduktív-e.²¹ Hiszen a magyarországi események bírálata a külföld előtt alkalmas volt arra, hogy a jobboldali propaganda alátámassza vele a „hazaárulás” vádját, és ezzel a baloldalt diszkreditálja. Az ezzel kapcsolatos vitákat és álláspontokat Litván György foglalta össze a „Hazaárulás-e a hazára »árulkodni«?” című tanulmányában.²² Jászi például a következőt válaszolta Rupert Rezső 1922-es kritikájára, amely szerint a külföld előtt minden testvérharcnak el kell múlnia: „Tehát újra kitört a rágalmak és a szitkozódások áradata ellenünk. Természetesen újra a hazát árultuk, miként annyiszor a múltban... Hiába, erről a dúsan jövedelmező üzletről nem tudunk leszokni mi, hazaáruló gonosztevők. [...] Itt az ideje [...] hogy végleg szakítsunk a nemzeti elzárkózás és titkolózás

¹⁹ Magyarország és az utódállamok viszonyáról, 1922. február 15. In: *Károlyi Mihály válogatott írásai, 1920–1946. I. kötet*. Szerk.: Kiss Szilvia. Budapest, Gondolat, 1964, 44.

²⁰ Károlyi Mihály–Hock János–Jászi Oszkár–Linder Béla–Szende Pál: A világ demokratikus és pacifista közvéleményéhez, 1922. március 19. In: *Károlyi Mihály válogatott írásai, 1920–1946. I. kötet*, i. m. 49.

²¹ Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*. Budapest, Szépirodalmi, 1979, 271–272.

²² Litván György: Hazaárulás-e a hazára „árulkodni”? In: Litván György: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történelmi tanulmányok*. Szerk.: Gyurgyák János. Budapest, Osiris, 2008, 192–213.

politikájával. Minden nemzeti belügy a nemzetközi közvéleményre is tartozik. Minden hazugság, szépítgetés, elferdítés ezerszeresen megbosszulja magát. S különösen végleg szakítanunk kell azzal a feudális tannal, hogy a magyar a magyarhoz szükségképpen közelebb áll, mint a magyar valamely külföldihez.”²³ Hiszen bármely művelt, humanista magyarhoz közelebb áll Anatole France, mint Héjjas Iván.

Bár Jászi biztos volt a Horthy-rendszer közelgő összeomlásában, helyzetértékelése tévesnek bizonyult. Csakhamar az annyira idealizált, „nyugatos”, „demokrata” Csehszlovákiához fűzött reményeivel is leszámolt, és az aktív politizálással felhagyva az USA-ban, az Ohio állambeli Oberlin College-ban vállalt professzori állást. A már az USA-ban megjelent *A Habsburg-monarchia felbomlása* című 1929-es könyvében kemény bírálatát adta az utódállamok politikusainak, amiért sovíniszta politikájukkal a Monarchia Magyarországnak erőltetett asszimilációt szorgalmazó politikusait követték:

„Az újonnan létrehozott államokat ugyanazok a veszélyek fenyegetik, mint a volt Habsburg-monarchiát: a túlcentralizálás és a mesterséges asszimiláció rendszere. A helyi, etnikai, kulturális és gyakran vallási különbségeknek nincsenek megfelelő alkotmányos levezető csatornák, míg az új uralkodó nemzetek helyenként ugyanazokat a politikai és kulturális módszereket alkalmazzák, amelyekkel a háború előtt a

németek, magyarok és a lengyelek próbálták megtartani hegemoniájukat az alávett népek rovására. A mesterséges asszimiláció régi politikája terén tett új kísérleteknek az elemzése nem tartozik könyvünk témájához. Elég itt annyit mondani, hogy néhány győztes nép nem tanult a Habsburg-birodalom tragikus sorsából, és a régi módszereknek nagy része tovább él mind az oktatás, mind pedig a közigazgatás terén. Néhol a nacionalista láz legkirívóbb túlzásai mérgezik a léghört.”²⁴

A második világháború után Jászi még sötétebbnek látta a helyzetet. Lesújtó véleménye volt az egyes etnikumok kollektív bűnössé tételéről, a kitelepítésekről és a trianoni döntést bebetonozó 1947-es párizsi békeszerződést követően már lehetetlennek tartotta a dunai népek megbékélését. A müncheni *Látóhatárban* megjelentetett *Miért nem sikerült a Dunavölgyi federációt megalkotni* című 1953-as írásában már úgy vélte: „Nyilvánvaló, hogy az összetört Magyarország az utolsó lehetőség volt, melyből egy életképes federáció kiindulhatott volna. A környező diadalmas kis államok nem federációra gondoltak, hanem minden lehető előny kipróbálására, katonai, gazdasági és presztízis pozícióik gyarapítására.”²⁵

²⁴ Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat, Budapest, 1983, 559. – Jászi alpművének jelentőségéről a Habsburg Birodalom felbomlásának recepciótörténetében: Robert J. Evans: Remembering the Fall of the Habsburg Monarchy One Hundred Years On: Three Master Interpretations. *Austrian History Yearbook* 51. (2020), 273–274.

²⁵ Jászi Oszkár: *Miért nem sikerült a Dunavölgyi federációt megalkotni*. *Látóhatár*, 1953/1., 15.

²³ Jászi Oszkár: Rupert Rezső elmélete. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*, i. m., 399., 401–402.

A kommunista álláspont 1945 előtt

Bár Mályusz Elemér azt állította *A vörös emigráció* című 1931-ben megjelent hírhedt művében, hogy a magyar kommunisták érzéketlenek voltak a trianoni területconkítás iránt, ez azonban nem igaz.²⁶ Lenin nyomán „imperialista rablóbékének” tartották a trianoni békeszerződést, és bár internacionalisták voltak, nemegyszer kifejezetten nacionalista retorikával igyekeztek mozgósítani a Horthy-rendszer ellen, emlékeztetve arra, hogy a csehszlovákok és a románok ellen a Vörös Hadsereg harcolt, nem Horthy Miklós Nemzeti Hadserege.²⁷ A kommunisták perspektívája abban különbözött más, mérsékeltebb baloldali irányzatokétól, hogy sokszor nem Magyarország, hanem Szovjet-Oroszország (majd a Szovjetunió) szempontjából nézték a közép-európai fejleményeket, például a várható világforradalom szempontjából értékelték azokat.²⁸

²⁶ Mályusz Elemér hírhedt művéről és annak helyéről a Horthy-kori ellenforradalmi propagandában: Csunderlik Péter: *A „vörös emigráció”*. A bécsi magyar emigránsok ábrázolása a Horthy-kori ellenforradalmi propagandában. In: *József Attila, Bécs és a századelő művésze*. Szerk.: Gintli Tibor–Pesti Brigitta–Tverdota György–Veres András. Budapest, L'Harmattan, 2020, 251–262.

²⁷ Már a Tanácsköztársaság idején kiadtak nacionalista retorikát használó, a „román bojárok” és a „cseh burzsoák” ellen mozgósító propagandakiadványokat, amelyekkel az internationalista retorikára kevésbé nyitottak tartott, elsősorban vidéki lakosságot szólították meg. Lásd: Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019, 198–206.

²⁸ Romsics Gergely is ezzel magyarázza, hogy miért nem tárgyalja a kommunista politikusok memóriáit az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról szóló két világháború közti visszaemlékezés-irodalmat elemző monográ-

Ez különösen a kezdeti időszakot, az 1920-as évek elejét jellemezte, amikor a kommunisták biztos voltak benne, hogy a hamarosan bekövetkező világforradalom miatt a határoknak csak átmeneti jelentőségük van. Ebből a szempontból tanulságosak Révai Józsefnek a bécsi *Proletárban* 1920-ban megjelent cikkei, amelyekben a szovjetellenes közép-európai összefogást lehetetlenné tevő nemzeti ellentétekről írt.²⁹

Az 1920-as évek közepére azonban már megnőtt a kommunisták számára a nemzeti kérdés jelentősége. A nemzeti kérdés felértékelődését a Kommunista Internacionálé V. kongresszusának döntése határozta meg: eszerint a kommunista pártoknak a magyar kisebbségek elszakadási jogáért is harcolniuk kellett. Ennek következménye az etnikai revízió követelése lett a nemzeti önrendelkezés alapján. 1925-ben Révai már azt írta az *Új Márciusban*: „a magyar nemzeti kérdés [...] a magyarországi osztályok ideológiájában és politikájában fontos szerepet játszó kérdés, amellyel szemben a munkásság,

fiájában: „Nem az új Magyarország megszületésének körülményei érdekelték őket, hanem szinte kizárólag saját forradalmi kísérletük sorsa.” Lásd: Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékiratirodalmában*. Budapest, L'Harmattan, 2004, 62.

²⁹ Révai Józsefnek a mindenkori aktuálpolitikai helyzetétől és a változó pártirányváltóktól függő változatos nézeteit összegzi: Szesztay Ádám: Révai József. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*, i. m., 221–235. – Révai József 1930-as évekbeli koncepcióváltásait, múltszemléletének alakulását alaposan elemzi: Lackó Miklós: Révai-problémák. Írások az 1931–1934 közötti börtön évekből. In: *Uő: Válságok-választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról*. Budapest, Gondolat, 1975, 194–297.

mint az összes dolgozók vezetésére készülő osztály nem maradhat közömbös”.³⁰ És azzal támadta a Horthy-rendszer politikai elitjét, hogy „a területi integritás jelszavát bővelve összeállt a Magyarországot szétdaraboló imperializmussal”.³¹ A magyar nagyburzsoáziát pedig azért ítélte el, mert tőkeérdeke miatt elfogadta az utódállamokkal való „békés együttélést”. Révai 1925-ös cikkének üzenete az volt, hogy a magyar nemzeti ügy egyetlen képviselője a kommunista párt: „Csak a magyar munkásság folytathat igazi, nemzeti külpolitikát.”³²

Az 1925-ös Révai-cikkben megfogalmazott üzenetet illegális kiadványokban is népszerűsítette a Kommunisták Magyarországi Pártja, erre példa a Budapesten megjelentetett *Adalékok a trianoni rablóbéke megszületéséhez* című füzet, amely a trianoni békeszerződés aláírása miatt támadta a Horthy-rendszert: „A magyar tanácsköztársaság elsőrendű, a szociális felszabadítással egyenrangú feladatának tekintette az imperialista hódítókkal szembeni ellenállás megszervezését, az idegen elnyomás elleni szabadságharcot. A tanács hatalom létrejöttét a dolgozóknak az osztályuralom lerázására törő akarata és az antant nemzetnyomorító parancsa, a Vix-jegyzék elleni harcra szánt felháborodás együttesen váltották ki. A tanácsköztársaság vezeterei mindenkor kiemelték és soha szem elől nem tévesztették a magyar dolgozók uralmának ezt a kettős történelmi

feladatát. A magyar munkások és parasztok forradalmi diktatúrája mindvégig a szociális és nemzeti felszabadítás célkitűzésének harcosa maradt.”³³ Ugyanakkor a kiadvány hangsúlyozta az ellenforradalmi csoportok szerepét az antant ellen harcoló Tanácsköztársaság megbuktatásában: „A magyar ellenforradalmi emigráció irányító vezeterei aktív segítettek a román hadműveletek sikerét és az imperialista hódítás elleni védekezés letörését. Itt és minden más tevékenységükben is segítőtársai, úttapasói voltak a Trianonban létrejött békeparancs létrejöhetségének.”³⁴

Az 1930-as évek második felére, a hitleri Németország fenyegetése miatt azonban a szovjet vezetésben felmerült egy közép-európai németellenes szövetség támogatása, akár a magyar kisebbségek rovására is, így a nemzeti önrendelkezés ügyének képviselője és az etnikai határrevízió követelése háttérbe szorult. Révai *A magyar külpolitika válsága* című, 1937-es cikkében már föltétlenül csehszlovák–magyar barátságot szorgalmazott az antifasiszta népfrempolitika jegyében: „*a magyar kisebbségek védelme nem lehet feltétele a magyar-csehszlovák közeledésnek.* Az elszakadás Hitlertől, a közeledés Csehszlovákiához, a háború helyett a béke politikája *föltétlenül* érdeke a magyar népnek. Ezt kívánja az ország függetlenségének a megvédése is. Magyarországnak szüksége van hadseregére, hogy meg tudja védeni magát azok ellen, akik önállóságát,

³⁰ Idézi: Szesztay Ádám: Révai József, i. m., 222. – Kiemelés Révai József eredeti cikkében – Cs. P.

³¹ Uo. 223.

³² Uo. 223.

³³ *Adalékok a trianoni rablóbéke megszületéséhez.* Budapest, kiadja a Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója), [é. n.], 1.

³⁴ Uo. 6.

függetlenségét fenyegetik. Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia nem fenyegetik ma a magyar függetlenséget.”³⁵

A Trianon-diskurzus 1945 és 1956 között

A Magyar Kommunista Párt részvételével 1944 decemberében megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nyilatkozatában kinyilvánította, hogy le kell számolni a „magyar imperialista rögeszmével”, „Nagy-Magyarország reakciós ábrándjával”, és ehelyett: „Jószomszédi viszonyt és őszinte együttműködést kell teremteni az összes környező országokkal.”³⁶ A kommunista álláspontot Révai Józsefnek *A magyar demokrácia nemzeti jellege* című 1945-ös broszúrája összegezte, amelyben már kész tényként beszélt a trianoni határok helyreállításáról:

„Újra trianoni Magyarország vagyunk. Ez minden magyarnak fáj. Nincs olyan magyar, akinek jól esne, hogy Nagyvárad Romániához tartozik. Nincs olyan magyar, aki ne sajnó szívvel gondolna arra, hogy Kolozsvár Románia egyik tartományának fővárosa. [...] De vajon miért vesztettük el a háborút és miért állunk itt megint a trianoni határokkal? [...] A hiba először is azzal kezdődött, hogy a magyar reakció valamennyi kormánya Hitler segítségével vélte visszaszerezhetőnek a Trianonnal elvesztett területeket. Pedig volt itt Magyarországon párt,

tisztelt hölgyeim és uraim, amely 1938-tól kezdve kibeszélte a lelkét, figyelmeztette az illetékeseket, hogy ez a számítás nemcsak homokra épül, hanem újra Magyarország vesztét fogja okozni.”³⁷

Révai ugyanakkor 1945 szeptemberében kiállt a csehszlovákiai magyarok tervezett kitelepítése ellen: „A mi álláspontunk az, és ezt ország-világ előtt hirdetjük, hogy a magyarokat nem lehet egy kategóriába vonni a németekkel, hogy Horthy Magyarországnak a bűneiért nem szabad a csallóközi magyar parasztnak és a magyar demokráciának lakolnia. [...] Háborúba léptünk Hitler oldalán. Ennek ellenére mi, kommunisták, azon törtük a fejünket, hogy miként szerezhetünk a különféle bécsi döntések helyett új jogcímekeket a magyar területekre [...] Nem akartuk, hogy a béketárgyalásokon fejünkre olvassák majd a győztes hatalmak, hogy mindez nem a tietek, hogy mindezt Hitlertől kaptátok, vele együtt raboltátok [...] Szakítsunk Hitlerrel, és a bécsi döntések talmi jogcíme helyett valódi jogcímünk lesz a magyar területek megtartására [...] Minden magyar lakjon a magyar állam keretében [...], igenis szó lehetett volna arról, hogy megvalósítsuk ezt a kossuthi koncepciót, a magyar nemzeti állam koncepcióját [...] De a politikában nem az érzelem, hanem az ész kormányoz. Az ész pedig azt diktálja most nekünk, hogy minden erőnket a határokon túl maradt magyar kisebbségekkel való kulturális, szellemi és gazdasági kapcsolatok kiépí-

³⁵ Révai József: *A magyar külpolitika válsága (Kisebbségvédelem és fegyverkezés)*. In: *Új: Válogatott történelmi írások*. Szerk.: F. Majlát Augusztá. Budapest, Kossuth, 1966, 219.

³⁶ Romsics Ignác: *Illúziók és csalódások. Magyar békecélok és azok kudarca, 1945–1947*. *História*, 2007/5–6., 23.

³⁷ Révai *A magyar demokrácia nemzeti jellege* című füzeteiből idéz: *Szesztay Ádám: Révai József*, i. m., 225–226.

tésére, fenntartására és erősítésére összpontosítsuk. Ezzel segítünk legjobban az Erdélyben, a Szlovákiában élő magyarokon.”³⁸

Majd 1946 novemberében Révai határozottan tiltakozott a *Szabad Népb*en a csehszlovákiai magyarok üldözése miatt: „Csehszlovákia úgy bánik a területén élő több mint 600 000 magyarral, hogy abba önértetes, demokratikus nemzet sosem nyugodhatik bele.”³⁹

De onnan, hogy 1948-ban Csehszlovákiában is megszerezte a hatalmat a kommunista párt, eltűnt a csehszlovák politika bírálata: a közép-európai térség szovjetizálása fordulópont Trianon magyarországi baloldali recepciójában. A Dunamedence megbékélésének egyetlen lehetséges módját innentől a „proletár internacionalizmusban” látták, amely természetesen kizárta a szomszédos országokkal felvállalható komolyabb konfliktusokat. „Trianon” tabu lett egészen az 1960-as évek második feléig. A tabusításra a legjobb példa, hogy József Attila „Nem! Nem! Soha!” című fiatalkori irredenta versét kihagyták a költő gyűjteményes kötetéből.

Különösen kényes kérdés volt annak feszegetése, hogy az 1947-es párizsi béke nemhogy megismételte a trianonit, de még súlyosabb volt is annál (három falu további elcsatolása, a kisebbségvédelmi rendelkezések elmaradása), azonban ezt a békeszerződést aláírta a Szovjetunió. A Szovjetunió szerepét például

Kassai Géza *Trianon és Párizs* című 1959-es füzeté mentette: „Sokan megfedkeznek arról, hogy a párizsi békeszerződés nem a Szovjetunió kívánsága szerint, hanem megegyezés alapján jött létre. A *Szovjetunió kívánsága szerint* nem is jöhetett létre, mert a Szovjetunió és a népi demokratikus államok (akkor még nem szocialista államok) *elenyésző kisebbségben voltak* az imperialista államokkal és az őket támogató államokkal szemben. A cél csak az lehetett, hogy a közös megállapodás után *a lehető legkedvezőbb békét kössék meg.*”⁴⁰

Miközben a Szovjetuniót mentették az első világháború utáni rendezést megerősítő párizsi békeszerződésben, élesen elmarasztalták az USA szerepét Trianon bekövetkeztében: „Mindvégig – bár igyekeztek ezt tagadni – az »orosz kérdés« volt a párizsi konferencia alapvető és fő kérdése és maga a konferencia: a nemzetközi ellenforradalom főhadiszállása. Az imperialista ragadozók újabb és újabb terveket dolgoztak ki a Szovjethatalom megfojtására, Szovjetország területeinek és természeti kincseinek felosztására, a világkommunizmus visszaszorítására”⁴¹ – írta 1954-ben a jobb sorsra érdemes, tehetséges Győrffy Sándor történész, aki úgy próbált kitűnni a Rákosi-rendszerben, hogy egy egész monográfiát tervezett arról írni, hogy az „amerikai imperializmus” milyen szerepet játszott a Tanácsköztársaság megbuktatásában. A Rákosi-rendszer

³⁸ Révai József beszéde a közalkalmazottak nagygyűlésén, 1945. szeptember. Idézi: Magyar marxisták a nemzeti-nemzetiségi kérdéstről 1918-tól. *Kritika*, 1981/8., 4.

³⁹ Révai József: Tiltakozunk! *Szabad Népb*, 1946. november 24., 1.

⁴⁰ Kassai Géza: *Trianon és Párizs*. Budapest, Magyar–Szovjet Baráti Társaság, 1959, 7.

⁴¹ Győrffy Sándor: Adalékok az antant hatalmak magyarországi politikájához (1919. január–március). *Századok*, 1954, 570.

bukása miatt azonban – a szerző szerencséjére – az elkészült kéziratot már nem adták ki.⁴²

A Kádár-rendszer Trianon-recepciója

Az 1956-os forradalom és szabadságharc tanulságait levonó⁴³ Kádár-rendszerre mindvégig jellemző volt a félelem a magyar nacionalizmustól, ennek eredménye lett az 1960-ban

kezdődő Molnár Erik-vita is.⁴⁴ Az elfojtást mutatja, hogy a Molnár Erik szerkesztette, 1964-ben megjelent kétkötetes, összesen 1500 oldalas *Magyarország története* mindössze egy bekezdésben foglalkozott Trianonnal.⁴⁵

A Kádár-kori általános és középiskolai tananyagban pedig az szerepelt róla, hogy az imperialista politika terméke, amelynek létrejöttéért nem voltak felelősek az 1918–1919-es forradalmak, annál inkább a Horthy-rendszer elitje, amely elfogadta a súlyos feltételeket tartalmazó békeszerződést, csak hogy megszilárdítsa hatalmát.⁴⁶ A békeszerződés tartalmát nem részletezték, és az se szerepelt a tananyagban, hogy a második világháborút hasonlóan súlyos béke zárta le.

Magára Kádár Jánosra mindvégig jellemző maradt, hogy – Földes György megfogalmazásával – „jobban félt a magyar nacionalizmustól, mint a romántól”.⁴⁷ Ebből a szempontból paradigmaticus Kádárnak az 1958. február 25-én elmondott marosvásárhelyi beszéde. Ebben Kádár – aki a Nagy Imre-csoport Snagovba deportálása miatt különös hálával tartozott a román ve-

⁴² A történetet Hajdu Tibor mesélte el, aki szerint: „Az amerikai imperializmusnak természetesen semmilyen szerepe nem volt a proletárdiktatúra bukásában, de az akkori körülmények között ez nem zavart senkit.” Lásd: „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendesen meg lehet írni”. Hajdu Tibor a pályájáról és az 1918–1919-es forradalmak történetének kutatásáról. Az interjút készítette: Csunderlik Péter. *Sic Itur ad Astra* 70. (2020), 10.

⁴³ Lásd az MSZMP „burzsoá nacionalizmusról” és „szocialista hazafiságról” szóló, a kétfrontharc jegyében született 1959. szeptemberi állásfoglalását: „A nacionalizmus a burzsoázia ideológiája, a burzsoázia érdekeit fejezi ki. [...] A nemzeti érzés, a hazaszeretet nem azonos a nacionalizmussal: a nacionalizmus az igazi nemzeti érzés megrontója. A nacionalizmus igyekszik kihasználni a tömegek nemzeti érzéseit a nép félrevezetésére. A burzsoázia a nemzeti érzéseket tolvajköpönyegnek használja, hogy mögéje rejtse osztálycéljait... [...] Az ellenforradalmi (ti. a Horthy-korszakbeli – Cs. P.) nacionalizmus sok évtizedes tervszerű céltudatossággal terjesztett mérgezése nem maradt hatástalan a dolgozó tömegekre sem... [...] A nacionalizmus hatása nem szűnt meg az ország felszabadulásával, annak ellenére, hogy milliók tapasztalhatták, mennyi vérszt, bajt és szenvedést okozott. Az ellenforradalmi rendszer több évtizedes nacionalista-irredenta propagandája mély nyomokat hagyott az emberek gondolkozásában. [...] Nemzeti történelmünk során soha senki nem tett annyit haladó hagyományaink ápolásáért, mint a kommunisták. Ennek ellenére az MDP korábbi vezetése nem tudta eléggé visszaszorítani a nacionalizmust, s 1953 után nem tudta megállítani a revizionista, nacionalista támadást. [...] Az 1956. évi ellenforradalom egyik legfontosabb ideológiai fegyvere a nacionalizmus volt.” (A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról [Tézisek]. *Társadalmi Szemle*, 1959/8 –9., 11–12., 21., 24–25.)

⁴⁴ A Molnár Erik-féle nacionalizmusvitáról: Péter László: A magyar nacionalizmus. In: *Uő: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemről*. Budapest, Osiris, 1998, 80–84.; Lackó Miklós: Molnár Erik és a hatvanas évek történészvitája. *Századok*, 2008, 1483–1536.

⁴⁵ Peter Pastor: A trianoni békekötés történetírásának színváltozásai (1997). In: *Trianon*, i. m. 884.

⁴⁶ Lásd: Turbucz Dávid: Az ellenkultusz évtizedei: Horthy Miklós az 1945–89 közötti történelemtankönyvekben. *Múlt-Kor*, 2015. tavasz, 112–117.

⁴⁷ Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007, 139.

zetésnek – nem bolygatta az egyre nyilvánvalóbb román törekvéseket egy homogén nemzetállam létrehozására (1957-ben korlátozták, 1960-ban meg is szüntették az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartományt,⁴⁸ 1959-ben a kolozsvári Bolyai Egyetemet megfosztották önállóságától). Kádár csak egy szerencsétlenül sikeredett mondattal utalt a Trianon-problémára: „Itt laknak magyar származású emberek is.”⁴⁹ A nevezetes beszéd üzenete a következő volt: „A határok problémája csak alárendelt kérdés. Élhet egy magyar dolgozó Magyarországon rabságban és élhet a Román Népköztársaságban szabadon. Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek rabokká válnak, és a Román Népköztársaság a magyar emberek szabadok maradtak volna. [...] És ha magyar származású embernek adatott, hogy itt szülessék Marosvásárhelyen, itt Romániában – akkor itt, ha meg Budapesten él – akkor ott, de mindnyájunk célja egy: az, hogy eljussunk a szabadság országába: a szocialista társadalomba!”⁵⁰

A Kádár-rendszer antinacionalista nemzetépítési kísérletét⁵¹ akadályozta, hogy „a magyar nacionalizmus elleni harc” olyan időszakban vált az ideológia és a politika vezér-

motívumává,⁵² amikor a környező országokban, különösen Romániában nacionalista, nemzeti homogenizáló politika érvényesült. Az utóbbi ereje végül álláspont-változtatásra is készítette a magyar vezetést. Kádár az 1975-ös helsinki konferencián tartott beszédében már kitért arra, hogy Magyarország területének kétharmadát elvesztette az első világháború után. A jelen lévő Henry Kissinger ezt hallva meg is kérdezte, hogy Magyarországnak eszerint vannak-e területi igényei, de Kádár nem a sérelmi politikát kívánta felmelegíteni, hanem a történelmi érveléssel, a világháborús kudarckok és szenvedések felemlítésével azt akarta hangsúlyozni, hogy a 20. századi tragédiái után senki nem kételkedhet abban, hogy „a magyar nép igazi békét, biztonságot és együttműködést akar Európában”.⁵³ De a „trianoni sérelem” szavá tétele összefüggött a magyar–román kapcsolat 1970-es évekbeli elhidegülésével.

Az „elhallgatás” többé nem jelentett megoldást, amint az MSZMP IX. kerületi Pártbizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya által készített *A trianoni és a párizsi békeszerződések történelmi körülményei* című 1980-as anyag is mutatja: „A múltból átörökölt hamis ideológiák ma is zavarják sok ember tisztánlátását [...] a határkérdéssel kapcsolatban ma is számos hibás nézettel találkozunk a közvéleményben. Mi-

⁴⁸ Lásd: Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2008.

⁴⁹ Kádár János: Pohárköszöntő a magyar párt és kormányküldöttség tiszteletére Marosvásárhelyen rendezett díszében. 1958. február 25. In: Kádár János: *Szilárd népi hatalom, független Magyarország*. Budapest, Kossuth, 1962, 370.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Lásd: Földes György: *Nemzet és hegemonia, 1945–1989*. Budapest, Napvilág, 2021, 62–98.

⁵² Lásd például: Pach Zsigmond: A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban. In: Uő: *Történetpszichológia és történettudomány (Cikkek, tanulmányok)*. Budapest, Kossuth, 1977, 175–217.

⁵³ Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai, 1956–1988. I. Kádár János külpolitikája*. Budapest, Napvilág, 2015, 189.

vel ezek a nacionalista jellegű gondolatok sokat árthatnak, a közömböség velük szemben nagyon helytelen volna. Ugyanakkor óvakodnunk kell attól, hogy valakit, akinek gondolkodásában ilyen helytelen és káros nacionalista nézeteket találunk, eleve reakciónak, ügyünk ellenségének tekintsünk. A bec sületes, egyszerű emberek gondolkodásába is beszivárogtak s különböző áttételeken, csatornákon át az ifjúságra is hatnak az ilyen nézetek, s a mi feladatunk az, hogy felvilágosító, okos érvekkel ki-gyomláljuk azokat.”⁵⁴

Amikor Trianon elveszítette tabujellegét,⁵⁵ megjelentek magáról a békeszerződésről szóló tanulmányok, monográfiák az 1970–1980-as évek fordulójától. Glatz Ferenc *Trianon és a magyar történettudomány* című tanulmánya úttörő volt a *Történelmi Szemle* 1978-as évfolyamában.⁵⁶ A monográfiák közül pedig Ormos Mária 1983-ban megjelent *Padovától*

Trianonig, 1918–1920 című könyvének címében szerepelt először a „Trianon” szó. Ennek is köszönhetően bestseller lett a diplomáciatörténeti alapmű, amit még Erdélybe is csempésztek.⁵⁷ A felfokozott érdeklődést jelezte az Akadémiai Kiadónál 1986-ban megjelent, háromkötetes *Erdély története* című összefoglalás példátlan sikere.⁵⁸

Lényeges, hogy a Ceausescu-rendszer sovíniszta politikája miatt a „Trianon-problémával” az 1980-as években már nem a területi viták, hanem az erdélyi magyarság súlyos helyzete kapcsán találkozott a magyar lakosság. Ez pedig – Gerő András 1988-as *Erdély története*-recenziójából idézve – „paradox módon egy rendkívül egészséges, az európai progresszív gondolkodás és magatartás legjobb hagyományait felelevenítő hatást is kiváltott: nőtt a magyar társadalom emberjogi affinitása, s nem a területre, hanem az emberekre lett érzékeny”.⁵⁹

⁵⁴ *A trianoni és a párizsi békeszerződések történelmi körülményei*. Budapest, 1980. 1–2. (Kézirat.) – A dokumentum kontextusához lásd Krizmanics Réka tanulmányát: Réka Krizmanics: Addressing the Trianon Peace Treaty in Late Socialist Hungary: Societal Interest and Available Narratives. *Hungarian Historical Review*. Vol. 9. No. 1. (2020), 90–112.

⁵⁵ Lásd Szabó Miklós megállapítását az 1980-as évek közepéről: „A hetvenes évek nemzet-tudat-megújulása leginkább megfogható a határon túli magyarság helyzetéhez való viszonyában. Ez a probléma most először került a nemzeti problematika középpontjába. Az új nemzeti érdeklődés számára – minden kétséget kizáróan – a Trianonban elcsatolt magyarok magyarnak megmaradása vagy asszimilációra kényszerülése a ma nemzeti sorskérdése.” (Szabó Miklós: Magyar nemzet-tudat-problémák a huszadik század második felében. In: *Új: Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986*. Budapest, Medvetánc Könyvek, 1989, 244.)

⁵⁶ Glatz Ferenc: Trianon és a magyar történettudomány. *Történelmi Szemle*, 1978/2., 411–421.

⁵⁷ Ormos Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1983. – Ormos Mária visszaemlékezése szerint a könyvet az MTA csak angolul kívánta kiadni, a pártkiadó, a Kossuth Kiadó azonban elkerlte a kéziratot és rekordpéldányszámban jelentette meg: Ormos Mária: *Remények és csalódások*. Budapest, Kossuth, 2017, 221.

⁵⁸ Romsics Ignác hangsúlyozza, hogy a változást jelentette a Magyarságkutató Intézet létrehozása 1985–1986-ban (amelynek vezetésével Juhász Gyula történészt bízták meg, Romsics Ignác pedig igazgatóhelyettes lett). Lásd: Romsics Ignác: *Clio bővületében – Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris, 2011, 421.

⁵⁹ Gerő András: Erdély története. In: *Új: Utódok korá. Történeti tanulmányok, esszék*. Budapest, Új Mandátum, 1996, 67. – Gerő András szerkesztésében jelent meg az a kötet, amely a rendszerváltás időszakában közreadta az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződés forrásait: *Sorsdöntések*. Szerk.: Gerő András. Budapest, Göncöl, 1989.

1987 decemberében Ceausescu „egységes román nemzetállamról beszélt” és a homogenizációs politika folytatását ígérte, amellyel igyekezett elterelni a figyelmet a súlyos gazdasági megszorításokról. A nemzetiségi elnyomás miatt megnőtt az illegális határátlépők és a menedékkérők száma, ekkor lett egyértelmű, hogy az MSZMP-nek már harcolnia kell a határon túli magyarokért.⁶⁰ Ennek következtében a román–magyar viszony annyira megromlott, hogy szóba került a diplomáciai kapcsolatok megszakítása is.⁶¹

A konfliktus lehetőség is volt, mert a Magyarországon is jelentkező gazdasági nehézségek és az életszínvonal-csökkenés miatt delegitimálódott állampárt a romániai magyarok melletti kiállással, a nemzeti ügygel azonosulással megpróbálhatta újralegitimálni magát, hiszen Csepeli Györgynek a magyar értelmiségiek nemzeti azonosságtudatát és attitűdjét vizsgáló kutatása szerint a megkérdezetteknek csak 1 százaléka helyeselte az első világháború utáni rendezést, és 90 százalékuk egy vagy több konkrét sérelmet is megemlített a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban.⁶² Erről tanúskodik Szokai Imre és Tabajdi Csaba, az MSZMP KB Külügyi Osztályának helyettes vezetői *Mai politikánk és a nemzeti kérdés* című 1988-as írása, amely a „korszerű magyarságtudat” kialakulásához szükségesnek tartotta a szembenézést a 20. századi magyar

történelmi tragédiákkal: „A XX. századi megrázkódtatások lelki feldolgozása; Trianon és következményeinek józan értékelése, a kisállami, a kisebbségi görcsök oldása legnehezebb tennivalóink közé tartozik. [...] Mivel lényegében minden harmadik magyar – döntően nem elvándorlás következtében – a jelenlegi országhatárokon kívül él, a magyarországi anyanemzet számára megkerülhetetlen a velük, a más államkeretekben nemzetiségként élő magyarokkal való elvi és gyakorlati viszony tisztázása. A magyar nemzettudat alakításának ez is szerves része.”⁶³

1987 szilvesztere nemcsak Árkus József *Szuperbolájáról* lett nevezetes, hanem hogy Németh Károly, az Elnöki Tanács elnöke a határon túli magyarokat is megszólította az újévi köszöntésében, Szűrös Mátyás pedig az 1988. január 25-i rádiónyilatkozatában kijelentette, hogy a határon túli magyarok is a magyar nemzet részét képezik.⁶⁴ Ezzel a „proletár internacionalizmus–szocialista hazafiság” ideológiája a rendszerváltás hajnalára megbukott, és felváltotta az állampolgári kötődést nem tagadó kultúrnemzet koncepciója.

Záró kitekintés

a rendszerváltás utáni évtizedre

A rendszerváltás után az újjáalakuló jobboldali pártokkal együtt megjelent a Horthy-kori Trianon-diskurzusra emlékeztető, történeti, „nemzettragédiát” problematizáló

⁶⁰ Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai, 1956–1988*, i. m. 505.

⁶¹ Romsics Ignác: *Nemzeti traumánk: Trianon* (1920). In: *Trianon*, i. m. 873.

⁶² Csepeli György: *Nemzet által homályosan – Részlet* (1992). In: *Trianon*, i. m. 861., 865–866.

⁶³ Szokai Imre–Tabajdi Csaba: *Mai politikánk és a nemzeti kérdés. Magyar Nemzet*, 1988. február 13., 10–11.

⁶⁴ Szűrös Mátyás nyilatkozatát idézi: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Szerk.: Kántor Zoltán–Majtényi Balázs. Budapest, Rejtjel, 2005, 538.

szenvedéstörténeti beszédmód, amely a parlamenti vitákban és megszólalásokban is egyre nagyobb teret nyert 1990 és 1993 között.⁶⁵ De ellentétben az olyan szélsőjobb- oldali retorikával élő és visszaélő formációkkal, mint az FKGP és az MDF kizárt csurkista szárnyából megalakult MIÉP, amelyek az 1990-es években igenelték vagy legalábbis nyitva tartották a határrevízió lehetőségét (lásd az 1998-ban a parlamentbe is bejutó Csurka-párt „Megmaradni, gyarapodni, visszaszerezni” mottóját), az MSZP és az SZDSZ a problémák megoldását az európai integrációban látta. Politikusaik a múltbeli sérelmeken túllépő, „meghaladó” beszédmódot képviselték,⁶⁶ bár a szocialista képviselők

parlamenti megszólalásai diverzifikáltabbak voltak. Romsics Gergely tanulságos kutatása szerint az utópárti szocialisták kezdetben, a rendszerváltás utáni első ciklusban egyszerre képviselték a történeti-népi és a történeti-meghaladó beszédmódot (mintegy leképezve az egykori MSZMP-n belüli urbánus, illetve népi szárnyakat), az előbbi az MDF-hez, az utóbbi az SZDSZ-hez közelítette őket. De 1995-ben egységesült a szocialista beszédmód: markánsan „meghaladóvá” vált, nyilvánvalóan a liberálisokkal kötött koalíció hatására, az SZDSZ ugyanis egyértelműen a „meghaladó” álláspontot képviselte, és képviselői polemikusan léptek föl a Trianont érintő parlamenti vitákban.⁶⁷

Csak kérdés, hogy meghaladható-e Trianon, mert – Csepeli György hasonlatával – a történelem olyan, mint a talajvíz: mindig feljön.

⁶⁵ Az Antall-korszak parlamenti történetpolitikai vitáiról lásd: Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest, L'Harmattan, 2010.

⁶⁶ Miképp kezdetben a Fidesz is, amelynek képviselői egyenesen kivonultak a trianoni békeszerződés 70. évfordulóján tartott parlament megemlékezéséről, bár Fodor Gábor – akkor még Fidesz-képviselőként – hangsúlyozta: nem a megemlékezéssel, „hanem a módszerrel szemben fejezték ki ellenérzésüket”, Szabad György házelnök egyperces néma felállásról szóló javaslatáról ugyanis nem egyeztettek előre a pártok, amelyeket így kész tények elé állították. Az akkor az MDF szélsőjobb oldali szárnyához (később a MIÉP-hez) kötődő *Magyar Fórum* dörgedelmes jegyzetben ítélte el a Fidesz képviselőit: „Vannak pillanatai a magyar történelemnek, ahonnan nem lehet kivonulni. Nem lehet kivonulni a mohácsi csata előtti 1526-os budai tanácskozásról. [...] Vannak a magyar históriának

szent és sérthetetlen pillanatai. 1990. június 4-én a trianoni diktátum 70. évfordulóján Budapesten, a magyar parlamentben az országgyűlési képviselők egyperces néma felállással emlékeztek a hetven esztendővel ezelőtti gyásznapról. Kivéve a Fidesz huszonegy tagú parlamenti csoportját. Ők kivonultak az ülés-teremből.” (K. Cs.: Kivonulók. *Magyar Fórum*, 1990/23., 3.)

⁶⁷ Romsics Gergely: Trianon a Házban. A Trianon fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusaiban az első három parlamenti ciklus idején (1990–2002). In: *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Szerk.: Czoch Gábor–Fedinec Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006, 35–52.